

O. Demidko

LEGAL FRAMEWORK OF INDUSTRY MANAGEMENT REFORM OF 1957

In this article author analyzes the main legislation regulating the legal status of the economic councils. The main attention is paid to the analysis of the laws that determine the objectives, functions and structure of the newly formed management industry. Based on regulations shows formation model for the reform of territorial administration in 1957 and its gradual evolution in the direction of centralization.

Key words: *legislation, reorganization, decentralization, economic councils, the model of territorial administration, economic region.*

Н. А. Черкун

КРИЗОВІ ЯВИЩА СЬОГУНАТУ ТОКУГАВА НАПЕРЕДОДНІ РЕСТАВРАЦІЇ МЕЙДЗІ

В статті проаналізовано основні економічні, політичні та соціальні кризові явища останнього періоду існування сьогунату Токугава, які призвели до його падіння у 1868 р. Визначено значення «відкриття» Японії у поглибленні кризи системи сьогунату та розглянуто зародження антисьогунської опозиції, її участь у реставрації імператорської влади.

Ключові слова: *сьогунат Токугава, криза, реформи років Темпо, бакумацу, «відкриття Японії».*

Актуальність цієї теми обумовлена тим, що сформована в Японії ще у XII ст. історично унікальна за своїм характером система сьогунату на рубежі XVIII–XIX століть підходила до свого кінця. Останні роки існування сьогунату Токугава в Японії отримали назву бакумацу («кінець правління бакуфу»). Найчастіше початок періоду бакумацу пов'язують з «відкриттям» Японії, після якого процес руйнування політичної та економічної системи сьогунату прийняв лавиноподібний характер. Японія почала стрімкий рух назустріч радикальних змін у своїй долі, які сформували ту структуру, з якою Японія вступила в XX століття. Вони відкрили шлях капіталістичного розвитку і прискореної модернізації, радикально змінили обличчя суспільства і визначили подальші напрями розвитку країни. Можна сказати, що основи процвітання Японії в сучасному світі були закладені поваленням режиму сьогунату і наступними реформами, здійсненими новою владою.

Радянські дослідники Ю. Д. Кузнецов, Г. Б. Навліцька, І. Н. Сиріцин в загальній праці, присвяченій історії Японії [7], аналізують положення країни напередодні революції Мейдзі. Серед причин падіння сьогунату вони називають: важке економічне становище японського народу на початку XIX ст., політичну кризу сьогунату, а також «відкриття» Японії іноземними державами та укладання нерівноправних договорів. На думку дослідників, саме «крестьянские восстания и городские бунты расшатали токугавский феодальный строй. Победа дворянско-буржуазного блока южных феодальных княжеств стала возможной лишь благодаря все расширявшейся и нараставшей крестьянской войне...» [7, с. 160].

Серед сучасних російських праць, присвячених історії Японії, можна виділити двотомну працю «История Японии» під редакцією О. Є. Жукова [6], в першому томі якої досить ґрунтовно аналізуються останні роки Токугавського режиму, причини, які призвели до падіння сьогунату, та роль іноземних держав у поглибленні кризових явищ. Також велику увагу приділено реформам років Темпо, якими сьогун намагався поліпшити кризове становище.

Інший сучасний російський дослідник І. В. Мазуров в своїй праці «Японія в період переходу к капіталізму» [9] аналізує саме економічні причини, які призвели до повалення сьогунату Токугава. Він розглядає складання передумови падіння системи сьогунату, соціальну структуру Японії в період зародження антисьогунської опозиції та як «відкриття» Японії вплинуло на економічне положення держави і прискорило процес розпаду Токугавського режиму. Також він аналізує перші реформи нової влади та їх вплив на подальший розвиток країни.

Серед останніх сучасних праць російських дослідників можна виділити загальну працю В. Г. Дацишена [5] присвячену новому періоду історії Японії. В цій роботі дослідник дає аналіз загальних причин кризи сьогунату, які призвели до реставрації імператорської влади, та рушійних сил антисьогунської опозиції. Ще можна згадати монографію Н. Ф. Лещенко [8], яка присвячена понад 250-літній історії періоду Токугава в Японії. Автор виділяє як соціально-економічні, так і політичні причини повалення влади сьогунату.

Серед іноземних досліджень можна виділити працю американського дослідника Герберта Нормана [4], в якій він аналізує процес переходу від феодалізму до капіталізму в Японії, тобто від кризи і розпаду сьогунату до відновлення монархії та проведення перших реформ. Акцентує свою увагу дослідник саме на еконічних кризових явищах сьогунатського режиму.

Японський дослідник Хані Горо в своїй праці [14] досліджує боротьбу антисьогунської опозиції проти феодальних порядків сьогунату. Великий акцент в своїй праці він робить на селянські виступи, які, на його думку, відіграли значну роль у поваленні сьогунату.

Таким чином у дослідженні даного питання виконана чимала робота. Однак ступінь вивчення цієї теми не можна визнати достатнім. Необхідне створення нових праць з історії даної проблеми.

Метою статті є аналіз основних економічних, політичних та соціальних кризових явищ бакумацу, які призвели до падіння сьогунату, а також – розгляд проблеми зародження антисьогунської опозиції, її участь у реставрації імператорської влади в Японії.

У першій половині XIX ст. в японському суспільстві розвинулася всеосяжна системна криза. Вона виявилася у всіх сторонах життя – в уповільненні зростання економіки, в розхитуванні феодальної станової структури, в падінні ефективності державного управління та зростанні місцевого сепаратизму.

Страшний «голод років Темпо» в 30-і рр. XIX ст. призвів до значного скорочення податкових надходжень, тому бакуфу для «латання дірок» свого економічного положення знову стало «псувати монету», підсиливши тим самим інфляційні процеси. На початку XIX ст. в смугу кризи увійшло виробництво міді в Бессі (Сікоку), внаслідок чого скарбниця бакуфу остаточно спорожніла. Ситуацію ускладнили стихійні лиха, потужні землетруси [9, с. 280–281].

В умовах кризи самурайство починає втрачати економічну потужність і соціальний престиж. Розширюється інститут ронінів, самураїв, вимушених залишити службу у свого господаря. У пошуках засобів існування роніни прямували в міста. Багато хто з них починали займатися ремеслами чи торгівлею або ставали письменниками, художниками, лікарями, деякі ж опускалися на саме дно суспільства. Бакуфу і даймьо, намагаючись полегшити фінансове становище панівного класу, вдалися до посилення експлуатації хліборобів [11].

Погіршення соціально-економічного становища різних верств японського суспільства мало своїм наслідком антиурядові виступи, найбільшим з яких було повстання 1837 р. під керівництвом Осіо Хейхагіро, відоме як «Рисові хвилювання років Темпо». Це повстання планувалося як загальнонаціональний виступ проти правлячої

бюрократії. Колишній чиновник сьогунської адміністрації в Осака підняв повстання проти купців, які наживалися на лихах народу, і бакуфу, не бажаючи допомагати голодуючим городянам [2, с. 671]. Бої йшли два дні, були навіть зруйновані будівлі міської адміністрації. Повстання зазнало поразки, але влада змушена була вжити заходів щодо стабілізації ситуації на ринку рису. У тому ж році відбулося ще одне значне повстання в м. Касівадзакі (північний захід Хонсю). Це повстання орендарів землі очолив Ікута Йородзу.

Бакуфу не тільки жорстоко придушує невдоволення народу, а й намагається боротися з «вільнодумством». У 1839 р. сьогун Токугава Іейосі видає указ про жорсткі заходи щодо вчених, що вивчають західну цивілізацію і науки та виступають проти продовження ізоляції країни від іноземного впливу. Для запобігання морального розкладу суспільства влада посилила цензуру.

В умовах кризи бакуфу не тільки посилювало репресії, а й робило спроби реформ. Найбільшу популярність здобули так звані реформи років Темпо, що проводилися під керівництвом глави старших державних радників Мідзуно Тадакуні. Реформи років Темпо (1830–1843 рр.) були третіми реформами уряду Токугава. Вони були викликані прагненням зміцнити феодалний лад всупереч розвиваючимся капіталістичним відносинам. У цих цілях було видано низку указів. «Указ 1843 г. об аннулюванні долгов («Касицкэкин-но кизэн»)» [12] мав на меті надати фінансову допомогу князям і дворянам (даймьо і хатамото) – безпосереднім васалам токугавської династії і підпорядкованим їм нізкоранговим самураям, які стояли на межі розорення.

«Указ о конфискации княжеских земельных владений вокруг Эдо и Осака» [13] був складений з метою зміцнення економічних, політичних і стратегічних позицій будинку Токугава, який виступав проти зазіхань найсильніших князівських будинків на владу сьогуна. Однак, зустрівши опір князів, чиї землі підлягали конфіскації, уряд був змушений скасувати указ.

Для збереження виробництва рису селян поверталися з міст у села, обмежували можливість займатися промислами. Особливо можна відзначити «реформи щодо поліпшення моралі», Мідзуно Тадакуні ввів заборони на святкові ходи, прикраси будинків, куріння, було наказано закрити бані, перукарні, ломбарди. З метою боротьби з могутньою торгово-лихварською буржуазією був прийнятий указ про розпуск кабунакамі (монопольних торговельних об'єднань) [11]. Однак свобода торгівлі при саботажі верхівки купецтва призвела до хаосу на ринку, зниження цін не відбулося.

Купецтво вступило в боротьбу проти скасування відсотків на борги хатамото і гокенія. З 1843 р. починається згорання реформ, а Мідзуно Тадакуні змушений був піти у відставку. У 1851 р. указ про розпуск кабунакама був остаточно скасован. У кінцевому підсумку реформи років Темпо не увінчалися успіхом, економічна ситуація в Японії продовжувала погіршуватися.

В умовах загальної кризи токугавської Японії в країні різко активізувалися всі опозиційні суспільно-політичні сили. Центром опозиції на північно-сході в XIX ст. був токугавське князівство Міто. У 1841 р. глава князівства, батько останнього сьогуна, Токугава Норіакі заснував школу Кодокан (Великого шляху). Навчалися в ній самураї, які стали ядром антисьогунської опозиції в північній Японії. Одним з ідеологів боротьби проти бакуфу в князівстві Міто став син торговця Фудзіта Юококу, який написав «Трактат про виправлення імен» («Сеймей рон») [8, с. 293].

Іншим центром опозиції в Японії були південні князівства, які традиційно боролися проти бакуфу. Так як даймьо півдня були частиною загальної системи і не були здатні організувати й очолити боротьбу проти неї, то лідерами антисьогунської опозиції на півдні були нізкорангові самураї. До середини XIX ст. багато самураїв південних князівств не тільки піднялися вище традиційних міжкнязівських протиріч, але і вступили у взаємодію, опозиційним самураям півночі. У середині XIX ст. гаслом

суспільно-політичної опозиції був «сонно хай-кі» – «шануйте імператора, який зруйнує узурпатора» [8, с. 294]. Разом з тим, розвиток політичної боротьби в Японії того часу не вкладався в рамки гасел та ідеологічних догм.

На початку XIX століття в боротьбу за розділ колоній поряд з європейськими країнами включилися США. Їх, зокрема, зацікавила Японія, яка представляла собою потенційний ринок для американських товарів, а її порти були зручні як перевалочні пункти в торгівлі з Китаєм і могли стати базою американського китобійного флоту в північній частині Тихого океану.

У 1852 р. уряд США прийняв рішення направити в Японію ескадру з 12 військових кораблів. У липні 1853 р. вона увійшла в затоку Урага (нині Токійський), недалеко від Едо (Токіо). На наполегливі вимоги японців відправитися в Нагасакі, куди було дозволено заходити іноземним судам, командувач ескадрою М. Перрі відповів категоричною відмовою. Передавши представникам сьогунату особисте послання президента М. Філмора, та пообіцявши повернутися за відповіддю, Перрі для більшої переконливості провів ескадру вздовж берегів затоки і відбув до Китаю.

Вимоги американців викликали розгубленість в уряді бакуфу. Воно вирішило запросити думки всіх високопоставлених чиновників і пішло навіть на безпрецедентний крок, звернувшись за порадою до імператора і до всіх даймьо. Це свідчило про нездатність уряду відповідально керувати країною і стало поштовхом до підвищення політичної активності різних верств самураїв і до розгортання жвавої дискусії між прихильниками «відкриття» країни і прихильниками концепції «вигнання варварів» (дзьої). Втім і ті, й інші були єдині у визнанні абсолютної неготовності Японії протистояти військовій силі США. У результаті американські вимоги були прийняті [4, с. 22–23].

В кінці лютого 1854 р. ескадра Перрі прибула в містечко Канагава (недалеко від Едо). Там Перрі змусив японців підписати японо-американський договір про мир і дружбу – перший, відкривший серію нерівноправних, т. зв. Ансейських договорів (по роках Ансей – 1854–1859 рр.). Основний його зміст зводився до наступного. Були відкриті порти Сімода і Хакодате для заходу американських кораблів і постачання їх усім необхідним; врегульовано порядок поводження з потерпілими корабельну аварію; американці отримали право вести торгівлю; дозволялося ходіння будь-якої іноземної монети поряд з японською; США отримали статус найбільшого сприяння у регіоні [7, с. 153].

Канагавській договір став зразком для укладання аналогічних угод з іншими країнами. У жовтні 1854 р. був підписаний японо-британський, а в січні 1855 р. – японо-російський договір (який одержав назву «Сімодський трактат»). Продовжили серію подібних договорів Голландія (січень 1856 р.), Франція (жовтень 1858 р.) і ряд інших держав [7, с. 155].

У липні 1858 р. Сполучені Штати наполягли на укладанні з Японією торгового договору [1]. Американці добилися відкриття нових портів, надання своїм громадянам права постійного проживання в Сімода і Хакодате, розширення прав екстериторіальності, прийняття ковзної шкали тарифів – від 5% до 35% вартості товарів. Цей договір позбавив Японію митного суверенітету і зробив ще більш нерівноправними двосторонні відносини.

Аналогічні договори були підписані з Голландією, Росією і Великобританією (серпень 1858 р.), Францією (жовтень 1858), Португалією (серпень 1860 р.) [5, с. 219–220]. Таким чином Японія вийшла зі стану ізоляції на світову арену, але не як самостійна держава і рівноправний партнер, а як залежна, обплутана нерівноправними угодами країна. Ці договори відкривали японський ринок для іноземних товарів, встановлювали грабінницькі митні тарифи, вводили невігідний обмінний курс валют, закріплювали систему екстериторіальності іноземців. Через відсутність у японських

чиновників досвіду у веденні міжнародних справ тексти цих договорів були написані іноземцями.

«Відкриття» Японії сприяло, з одного боку, її активному залученню в світові торгово-економічні зв'язки (що, в свою чергу, посилювало розвиток товарно-грошових відносин всередині країни), а з іншого, – посилювало кризу малопродуктивного господарства феодального типу. Бурхливими темпами розвивалася зовнішня торгівля, але вона мала типово колоніальний характер. Ввезення дешевих бавовняних тканин підривав селянську домашню промисловість. Експорт дешевої японської продукції – чаю, міді, бобів, порцелянових виробів і, перш за все, високоякісного шовку-сирцю, який користувався величезним попитом, – приносив нечувані бариші торговим партнерам Японії [9, с. 23].

Все це викликало дезорганізацію системи цін в країні. З одного боку, різко підскочили ціни на товари, які користувалися високим попитом на світовому ринку (насамперед, шовк-сирець, рис і чай), з іншого – повинь внутрішнього ринку всілякою імпортною продукцією машинного виробництва призвело до зниження цін на багато видів вітчизняної продукції. Але найтяжчим ударом стала організована іноземними торговцями спекуляція золотом.

Разом з тим розвиток зовнішньої торгівлі сприяло збагаченню купецької верхівки. Саме вона, використовуючи контакти із західними країнами та їх технічний досвід, створила основу для розвитку перших капіталістичних підприємств у суднобудуванні, металургії, прядильному і ткацькому виробництві. Одночасно йшло переродження частини самураїв нижчих рангів у буржуа. Наприклад, в князівствах Сацума, Тьосю, Міто саме самураї нерідко ставали на чолі новостворюваних промислових підприємств. Під зовнішнім виглядом самурая все частіше переховувався капіталіст [6, с. 580].

Однак у цілому «відкриття» країни стало важким випробуванням для японської економіки. Саме складна економічна ситуація, пов'язана з труднощами пристосування країни до світового ринку після відкриття портів, і привела до остаточного розвалу сьогунату Токугава.

Висновки. У першій половині XIX ст. криза японського суспільства набирала гостроти. Причому вона проявлялася у всіх сторонах життя – в уповільненні зростання економіки, в розхитуванні феодальної станової структури, в падінні ефективності державного управління та зростанні місцевого сепаратизму. Важливим чинником загострення кризи стала також економічна і політична діяльність в Японії іноземців, що з'явилися там після вимушеного припинення політики самоізоляції. І вже до середини XIX ст. криза в Японії досягла такої глибини, яка не дозволяла її зупинити в рамках існуючої системи влади. На політичну арену в цей час вийшла політична опозиція, об'єднана як з частин старої еліти, так і з виходців з «самурайських низів», які в подальшому відіграли важливу роль в відновленні влади японського імператора.

Список використаної літератури

1. Американо-японский договор о дружбе и торговле (1858 г.) // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 677–681.
2. Воззвание Осю Хэйхатиро // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 670–672.
3. Положение японского народа до революции Мейдзи // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 683–685.
4. Норман Г. Возникновение современного государства в Японии [Электронный ресурс] / Г. Норман. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 230 с. – Режим доступа: <http://mirknig.com/knigi/history/1181471501-vozniknovenie-sovremennogo-gosudarstva-v-yaponii-soldat-i-krestyanin-v-yaponii.html>

5. Дацышен В. Г. Новая история Японии [Электронный ресурс] / В. Г. Дацышен. – Красноярск, 2007. – 200 с. – Режим доступа: <http://mirknig.com/knigi/history/1181393050-povaia-istoriya-yaponii.html>
6. История Японии [Электронный ресурс] / отв. ред. А. Е. Жуков. – М., 1998. – Т. I : С древнейших времен до 1868 г. – 659 с. – Режим доступа: http://www.bookarchive.ru/dok_literatura/istorija/62382-istorija-japonii.-tom-2.-1868-1998.html
7. Кузнецов Ю. Д. История Японии [Электронный ресурс] / Ю. Д. Кузнецов, Г. Б. Навлицкая, И. М. Сырицын. – М. : Высш. шк., 1988. – 432 с. – Режим доступа: http://mirknig.com/knigi/guman_nauki/1181167552-istorija-japonii.html
8. Лещенко Н. Ф. Япония в эпоху Токугава [Электронный ресурс] / Н. Ф. Лещенко. – М. : Крафт, 2010. – 352 с. – Режим доступа: <http://mirknig.com/knigi/history/1181476928-yaponiya-v-epohu-tokugava.html>
9. Мазуров И. В. Япония в период перехода к капитализму [Электронный ресурс] / И. В. Мазуров. – Хабаровск, 2001. – 72 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/157727/>
10. Положение японского народа до революции Мейдзи // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 683–685.
11. Указ 1841 г. о роспуске купеческих объединений (кабунакама) // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 672–673.
12. Указ 1843 г. об аннулировании долгов («Касицкэкин-но киэн») // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 674–675.
13. Указ о конфискации княжеских земельных владений вокруг Эдо и Осака // Хрестоматия по новой истории / под ред. А. А. Губера : в 2 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 2. – С. 675–677.
14. Хани Горо История японского народа [Электронный ресурс] / Хани Горо. – М., 1957. – 215 с. – Режим доступа: <http://mirknig.com/knigi/history/1181373564-istoriya-yaponskogo-naroda.html>

Стаття надійшла до редакції 07. 05. 2013.

N. Cherkun

THE CRISIS YEARS OF TOKUGAWA SHOGUNATE BEFORE RESTORATION OF MEDJI

In the article analyzes the main economic, political and social crisis of last period the Tokugawa Shogunate that led to his downfall in 1868. Determined to Japan's "open" in deepening crisis of the shogunate and discussed the origin the opposition's against Shogunate, and its participation in the restoration of imperial power.

Key words: *Tokugawa shogunate, the crisis, years of the reform Tempo, bakumatsu, "opening of Japan".*